

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Србић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Гришкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

О НЕКИМ СРПСКОХРВАТСКИМ ГРАМАТИЧКИМ ФЕНОМЕНИМА УСЛОВЉЕНИМ ЕМПАТИЈОМ*

Појам емпатије, као што је познато, увели су у језичку науку Сусуму Куно и Едуко Кабураки¹. Пошто су запазили да се говорно лице неједнако поставља према појединцима које помиње у свом казивању ситуација и догађаја — уз неког стаје ближе него уз другог, они су на однос „стајања уз“ применили термин *empathy*.

Емпатијску везу говорно лице успоставља неминовно с особом из чије визуре „снима“² оно о чему говори (рекавши, рецимо, *Јова је од Милана кужио кола*³ ја сам у извесном смислу усвојила Јовину тачку гледања на ствари; да сам исти догађај „снимила“ из Миланове перспективе, моја би изјава гласила: *Милан је Јови йродао кола*)⁴. Остале околности под којима се испољава постојање емпатијске релације не морају бити за све језике исте; несличности између јапанског и енглеског, које разматрају Куно и Кабураки, ово упечатљиво илуструју.

Радови русисте Олге Јокојаме, од којих је први објављен још 1976. године у коауторству с Емили Кленин (Yokoјama 1976, 1980, 1982), битно су допринели томе да се, почетком осамдесетих година, и слависти у словенским земљама заинтересују за појам емпатије. Од сербокроатиста први њиме оперише Дубравко Кучанда испитујући употребу нашег посесивног датива (Kučanda 1985)⁵. Има, међутим, још појава и у нашем, и у другим словенским језицима, на које би такође требало применити емпатијски критериј ради њиховог потпунијег осветљавања. Моја је на-

* Реферат припремљен за X конгрес слависта (Софија, 1988).

¹ Своје виђење емпатије ови су аутори презентирали још 1975. године под насловом *Empathy and Syntax* (Kuno 1975). Међутим, тек кад су њихова гледишта публикована (под истим насловом) у часопису *Linguistic Inquiry* (Kuno 1977), лингвистички свет и ван САД је добио блиски увид у нову теоријску тековину.

² „Снимање”, односно „камеру која снима” помињу метафорично сами аутори (Kuno 1977, на стр. 627).

³ Овде навођени примери преузети су или из свакодневног разговорног језика образованих (аутохтоних) Београђана или из дневне штампе.

⁴ У раду Ивић 1976 ја сам већ упозорила на овакву могућност двојаке перспективизације датог догађаја, али нисам при том непосредно експлицирала њену емпатијску условљеност.

⁵ Исту тему — однос посесивног датива према посесивном генитиву — ја сам разматрала, додуше сасвим узгредно, још 1976. године у свом претходно поменутом раду (Ивић 1976, на стр. 43), али без експлицирања његове емпатијске димензије.

мера да се овом приликом осврнем на две такве појаве: на јављање/нејављање одредбе *један* уз назив саговорнику непознате особе која се уводи у разговор и на нерегуларно фаворизовање посесивног генитива на рачун присвојног придева (*књиџа Блумфилда* уместо *Блумфилдова књиџа* и слични примери).

Седамдесетих година, у кругу мојих непосредних научних интересовања налазила се и нумеричка употреба српскохрватског израза *један*, па сам о њој писала у два наврата — први пут настојећи да утврдим у каквој се улози, у којим контекстима и колико често овај израз јавља (Ивић 1971), а други пут (Ivić 1973) са жељом да објасним због чега се он, упркос неким карактеристичним цртама граматичког понашања, не може сматрати неодређеним чланом. Мој трећи приступ изразу *један* сасвим је скорашњи (Ivić 1986), а своди се на покушај што прецизнијег формулисања семантичког принципа који регулише придруживање/непридруживање тог израза општем називу људског створа оствареном у било којој синтаксичкој позицији осим предикатске⁶. Овог пута намеравам да резимирам те принципе, одређујући при том експлицитније него досад њихов однос према емпатијском фактору.

С обзиром на тако постављени задатак, мене ће овде интересовати само искази који „снимају” конкретне ситуације, конкретне догађаје и конкретне појединце у њима, с тим што се ови последњи, будући саговорнику непознати, не називају по имену, него се у разговор уводе као представници неке дате врсте људи: *лекар, љушник, сјашица, студенткиња* и сл.

Бива да се, при помену тако „неодређено“ именованих особа, том податку — коју врсту људи егземплификује дотични — придаје посебан комуникативан значај⁷; кад год је то случај, *један* се не појављује уз општи назив (мајџи, рецимо, чије се дете позледило, а којој говоре *Смирише се, лекар само ишло није сииџао*, важно је једино сазнање да ће се зачас створити ту неко ко је по професији лекар; зато у наведеној изјави и стоји само *лекар*, а не *један лекар*). Испоставило се, једном речју, да је нужан предуслов употреби одредбе *један* таква значењска интерпретација општег назива која под окриље комуникативне пажње поставља саму подразумевану индивидуу као такву, а тек уз њу и информацију о њеном припадништву именованој врсти људи.

Под околностима такве значењске интерпретације појава израза *један* постаје могућа, што, међутим, не значи и обавезна. Обавезност јој додељује тек емпатијски фактор.

⁶ У предикатској позицији именица а priori не може бити референцијално интерпретирана, тако да и израз *један*, уколико се уз предикатску именицу јави, има врло специфичну, изразито експресивну функцију — уп. *Ти си један безобразник, Она је једна несрећница* и сл. (више о овим примерима в. у раду Ивић 1971, на стр. 113—114).

⁷ Као што је познато, за увођење ове семантичке проблематике у жижу пажње како логике тако и лингвистике најзаслужнији је Кејт Донелан — в. Donnellan 1966. О томе колики је дивас опсег и значај те проблематике и колико је ова за протекле две деценије обрађивана прикладно обавешта ва студија Wreen 1984.

Један се, наима, мора употребити ако је у питању (конкретан а неидентификован) појединац уз којег говорно лице стаје да би „снимало“ оно што ће непосредно затим саопштити; иначе не мора.

Тако се, рецимо, у примерима (1) и (2) у иницијалном положају остварује, уместо субјекта реченице, назив особе из чије визуре говорно лице сагледава „сцену“ која је предмет исказа:

- (1) *ЈЕДНОМ ПУТНИКУ лојов украо њорбу с документиима, ња кад се овај расирчао њо ходнику дозивајући у њомоћ кондукџера, неко му из суседној куџеа добаџи: . . .*
- (2) *ЈЕДНОГ ЛОПОВА разјарени њуџник џреснуо њуним џермосом њо џлави кад џа је заџекао како му џреџура њо џеџовима од сакоа, а лојов само џромџљао: . . .*

Исти називи — *џуџник* и *лојов* — имају, додуше, у овим примерима и друкчију, емпатијски неусловљену употребу; *лојов* то има у (1), а *џуџник* у (2). Одсуство емпатијског односа се разабера из одговарајуће граматикализације, која удружује неизрицање израза *један* са иницијалном синтаксичком позицијом датог назива⁸.

Деси се да говорно лице, чије је саопштавање дотле „снимало“ из визуре особе *X*, пожели да помери „угао камере“ тиме што ће „напустити“ особу *X* и „стати уз“ особу *Y*, која је за сабеседника сасвим нова, непозната личност. У том је случају појава израза *један* неизбежна⁹, као што показују примери (3) и (4):

- (3) *Лојов је и даље неузнмиравано врџљао њо возовима, све док једној дана није ЈЕДНОМ ПУТНИКУ украо њорбу с документиима, а овај, чим је крађу џримеџио, џовукао ручну кочницу . . .*
- (4) *Ово се исџоџтавило џек кад су заџањеном џуџнику џривели ЈЕДНОГ ЛОПОВА, ухвањеној у суседном куџеу, који је одмах џу, реконџџруисао свој „џодви“.*

Личност која је првобитно била у центру пажње говорног лица носи у (3) назив *лојов*, а у (4) *џуџник*. Онда се емпатијска релација почела премештати — с *лојова* на *џуџника* у (3), а с *џуџника* на *лојова* у (4). Израз *један* је ту, на одговарајућем месту, постављен зато да укаже на појединца у чију се корист мења емпатијска ситуација.

Није искључено да говорно лице „сними“ неку дату „сцену“ постављајући се неутрално, тј. не дајући при том предност ниједном у њу укљученом детаљу. Уколико је то случај, појединац који се спомиње

⁸ Да слично хијерархизовање по емпатијском критерију постоји и у руском језику обавештава нас Т. М. Николајева (Николаева 1985, на стр. 46). Описујући, наима, дистрибуцију руског израза *один*, она експлицитно помиње емпатијски однос као један од могућих фактора који условљавају уочени дистрибуциони феномен.

⁹ Подаци наведени у студији Birkenmaier 1976, на стр. 50 потврђују да се по том истом принципу појављује и израз *один* у руском језику.

не бива обухваћен емпатијском релацијом и стога се исказује општим називом без *један*; уп. пример (5):

- (5) *Поїледам кроз йрозор: БАЧИЋ с шорбом на леђима йромиче улицом, мачка се завлачи йод аушо, йолубови зайослени око неких мрвица . . . Невредно йажње.*

Да је *ђачић* уведен у разговор као личност емпатијски повезана с говорним лицем, израз *један* би се морао појавити, али тада садржина исказа не би остала идентична с оном у (5) — укључила би у себе и неке информације које се баш *ђачића* непосредно тичу, на пример:

- (6) *Поїледам кроз йрозор: ЈЕДАН БАЧИЋ с шорбом на леђима йромиче улицом, мачка се завлачи йод аушо, йолубови зайослени око неких мрвица . . . Ђачић одједном засњаје, скида шорбу и јури за мачком.
Паника међу йолубовима.*

Сва ова досадашња запажања могуће је сажети у кратак завршни закључак који гласи:

У комуникативним контекстима у којима је по себи јасно да се под општим називом има у виду конкретан појединац, израз *један* служи, у ствари, експлицирању емпатије; кад год је дотични појединац посебно издвојен пажњом, *један* је ту, а кад год није, *један* изостаје.

Што се тиче конкурентног односа између присвојног придева и присвојног генитива, ствари стоје овако:

Као што је стручна литература већ подробно осветлила (Стевановић 1939—1940, Ivić 1967, Николић 1969), у свакодневној језичкој пракси не поштује се довољно правило, забележено у школским граматикама, о томе да треба бирати одговарајуће придевско образовање уместо генитива са посесивним или субјекатским значењем¹⁰ уколико је дата именица употребљена у једнини и без одредбе. Примећено је (Николић 1969) да одступање од правила погађа више страну него домаћу реч, више општи назив него лично име, више презимена него лична имена.

Приступајући први пут овој теми (Ivić 1967), ја сам, поред осталог⁹ упозорила на две кључне чињенице: прво, да се општи називи подвргавају генитивизацији онда кад означавају појединца само као представника именоване врсте људи, док се придевско образовање резервише за случајеве кад пажњу заокупља конкретна индивидуа као таква (уп., рецимо, начелну констатацију: *Чим чују јлас УЧИТЕЉА, деца се йо йравилу уйишају* и изјаву о стварном догађају: *Чим смо чули УЧИТЕЉЕВ јлас, уйишали смо се*); друго, да се лична имена остварују с генитивним наставком пре свега онда кад говорно лице исказану особу не сагледава као приватно лице, већ као истакнутог представника одређене професије

¹⁰ Као што је тачно уочио Мирослав Николић (Николић 1969, на стр. 276), однос објекатског генитива и присвојног придева је нешто специфичнији. Због те специфичности га овде и не узимамо у обзир.

(ако се, рецимо, *Бранко* помиње с посебним вођењем рачуна о томе да је он значајан песник, много су већи изгледи за избор генитивне форме него у случају да говорно лице у *Бранку* види само свог некадашњег друга из школске клупе). Недавно сам имала прилике да се вратим истој теми (Ivić 1986¹¹) и да покушам објаснити, прво, која су то релевантна семантичка обележја генитива као граматичке категорије, с једне стране, и присвојног придева, с друге, чијим се присуством/одсуством одређује судбина обеју конкурентних форми и, друго, под каквим се комуникативним околностима говорни представник српскохрватског језика, упркос свог познавања правила нормативне граматике, ипак опредељује за генитив. Овог пута ћу, резимирајући своја истраживања ових околности, настојати да укажем на емпатијску условљеност уоченог феномена.

У ситуацијама кад човек тежи ка томе да задржи службен, званичан, максимално уздржан и објективан тон информисања, он чак и блиске му људе помиње по титулама које ови носе, односно по друштвеним улогама које су им додељене, и по презимену, никако само по имену, а поготову не по надимку. Тако се понаша, рецимо, професор пред присутном публиком на испиту, па свог добро му знаног студента Зорана назива доследно *кандидаџиом*, а асистента Милорада *колеџом*; тако извештач са спортске утакмице¹¹ свог иначе присног другара Драгана, тренутно у фудбалској игри голмана, *голманом* у свом извештају и назива; тако је пензионер Сава Поповић, у новинарским забелешкама са суђења, само *сведок*, а особа која дели правду само *судија*. И кад год је тако, долази спонтано до фаворизовања генитива (уп. *биографија кандидаџа, џомоћ колеџа, заслуга голмана, изјава сведока, сјаложеносиј судије* и сличне примере). Генитивни наставак добијају и презимена појединаца познатих — не по својим својствима приватних лица, већ по ономе што чине, значе у некој датој области живота; уп., рецимо, *сујруја Теодоракиса* (подразумева се „супруга славног певача Теодоракиса”), *књија Блумфилда* (подразумева се „књига истакнутог лингвисте Блумфилда”) и сличне примере наведене у студији Николић 1969. Они писци који чак и лично име подвргавају генитивизацији, што одудара од нормалног језичког понашања (уп. *схваџања Борђа* и сличне примере наведене у студији Ivić 1967), очигледно искоришћавају много шире него што је иначе, у свакодневном општењу, прихватљиво ову својеврсну граматичку могућност означавања дистантног, суздржаног става према особи о којој говоре¹². Као да се избором присвојног придева говорно лице поставља толико близу појединца кога помиње да га сагледа у целини, док се избором генитива, напротив, удаљава, сужавајући своје видно поље на такав начин да изван њега остаје сфера приватног у именованој личности.

¹¹ Већу учесталост генитива баш у спортским извештајима први је запазио Николић (Николић 1969, на стр. 283, нап. 29).

¹² Овим објашњењем се не жели искључити могућност повођења за руским граматичким моделом, на коју стручњаци прво помишљају кад расправљају о овој појави. Међутим, олако потпадање под утицај руског модела морало је наћи добар основац у чињеници да се и иначе у сопственом језику генитив искоришћава као својеврсна ознака дистанцираности, антифамилијарности.

Завршни закључак је ту сасвим на дохвату руке; гласи: избор при својног придева осигурава постојање, а генитива непостојање емпатијског односа између поменутог и онога који га је поменуо.

Београд

Милка Ивић

СПИСАК ПОМИЊАНИХ РАДОВА

- Birkenmaier, Willy, 1976, Die Funktion von *odin* im Russischen, *Zeitschrift für slavische Philologie*, Band XXXIX, Heft 1, Heidelberg, S. 43—59.
- Wreen, Michael, 1984, Belief, modality, opacity, and the referential/attributive distinction, *Linguistics* Vol. 22—3, pp. 331—340.
- Donnellan, Keith, 1966, Reference and definite description, *Philosophical Review* 75, pp. 281—304.
- Ivić, Milka, 1967, Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom *-ov* (*-ev*, *-ovljev*, *-evljev*), *-in* u odnosu 'kombinatoričnih varijanata', *Godišnjak Filozofskoї факултета у Новом Саду* књ. X, стр. 257—262.
- Ивић, Милка, 1971, Лексема *један* и проблем неодређеног члана, *Зборник за филологију и лингвистику* XIV, 1, Нови Сад, стр. 103—120.
- Ivić, Milka, 1973, Elementi neodređenog člana u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku, *Реферати за VII међународни конгрес слависти у Варшави*, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, стр. 11—14.
- Ивић, Милка, 1976, Проблем перспективизације у синтакси, *Јужнословенски филолог* XXXII, стр. 29—46.
- Ivić, Milka, 1986, On referentially used nouns and the upgrading/downgrading of their identificatory force, *Yugoslav General Linguistics*, selected, edited and introduced by Milorad Radovanović. [*Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*, John Benjamins B. V.], Amsterdam — Philadelphia (у штампани).
- Ivić, Milka, 1986, On Referential Strategies: Genitivization vs Adjectivization in Serbo-croatian, *Linguistische Arbeitsberichte* Nr 54/55 Leipzig, S. 23—27.
- Yokoyama, Olga T. and Emily Klenin, 1976, The Semantics of 'Optional' Rules: Russian Personal and Reflexive Possessives, *Sound, Sign and Meaning: The Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle* [*Michigan Slavic Contributions*], L. Matejka, ed., pp. 249—270.
- Yokoyama, Olga T., 1980, Studies in Russian Functional Syntax, *Harvard Studies in Syntax and Semantics* 3, ed. by S. Kuno, Cambridge, Mass.: Harvard University, Dept. of Linguistics, pp. 451—778.
- Yokoyama, Olga T., 1982, Russian word order and Empathy, *Papers from the Eighteenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, April 15—16*, Chicago, Illinois, pp. 521—529.
- Kuno, Susumu and Etsuko Kaburaki, 1975, Empathy and Syntax, *Harvard Studies in Syntax and Semantics* Vol. 1, S. Kuno, ed., Cambridge, Mass.: Harvard University, Dept. of Linguistics, pp. 1—74.
- Kuno, Susumu and Etsuko Kaburaki, 1977, Empathy and Syntax, *Linguistic Inquiry* Vol. VIII, 4, pp. 627—672.
- Kučanda, Dubravko, 1985, Some Thoughts on the Dative of Possession, *Zbornik Pedagoškog fakulteta (humanističke i društvene znanosti)* br 1, Osijek, str. 37—54.
- Николаева, Т. М., 1985, *Функции частиц в высказывании (на материалах славянских языков)*, Москва, Изд. „Наука”.

- Николић, Мирослав, 1969, О посесивном генитиву личних имена, *Наш језик н.с.* XVII, 5, стр. 264—283.
- Стевановић, Михаило, 1939—40, Посесивне форме у српскохрватском језику, *Годишњак Скойској филозофској факултета IV*, 1, стр. 3—50.

S u m m a r y

Milka Ivić

ON CERTAIN EMPATHY-CONDITIONED PHENOMENA IN SERBOCROATIAN

Following Kuno and Kaburaki, the author applies the term *empathy* to the exhibition of the speaker's attitude towards a person mentioned by him in his sentence. Her claim is that the non-consistent appearance of *jedan* 'a' with indefinite NP_s and the sporadic genitivization of the definite, singular and not modified 'possessor' term, which normally gets adjectivized, are both controlled by empathy factors.

Although referentiality is a necessary condition for *jedan* to be used, it is, however, not a sufficient one; the next requirement concerns the speaker's closeness to the referee. *Jedan*, namely, must occur with an indefinite NP only if this NP refers to someone from whose angle the speaker is intending to describe the event he is speaking about; otherwise its occurrence is not required.

Native speakers do not observe the adjectivization rule wanting that way to intimate not to be in close relations with the 'possessor', i.e. genitivization serves the purpose of signaling the lack of their empathy with him.